

1. Голосовкер Я. Логика мифа / Яков Голосовкер. – М.: Наука, 1986. – 216 с.
2. Коломиец Л. Мала проза В. Підмогильного / Лада Коломиец // Радуга (Київ) 1991. – № 9. – С. 64–70.
3. Мельник В. Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. / Володимир Олександрович Мельник. – К., 1994. – 319 с.
4. Мовчан Р. Валеріан Підмогильний. Письменники радянської України, 20–30-ті роки: Нариси творчості / Раїса Мовчан. – К.: Радянський письменник, 1989. – С.305–328.
5. Музичка А. Творча метода Валеріана Підмогильного / Андрій Музичка // Червоний шлях. – 1930. – № 10.–С.107–121; №11–12. – С. 126–137.
6. Підмогильний В. Іван Босий / Оповідання, повість, романи / Упор. В. Мельник. Серія “Б-ка укр. л-ри” / Валер'ян Підмогильний. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 131–138.
7. Тарнавський М. Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного: пер. з англ./ Максим Тарнавський. – К.: Унів. вид-во “Пульсарі”, 2004. – 232 с.
8. Элиаде М. Аспекти мифа / Мирча Элиаде. – М.: Академический проект, 2001.– 255 с.

УДК 81'42=161. 2

Олена Кравченко-Дзондза (Дрогобич)

МЕТАФОРИЧНА КАРТИНА СВІТУ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ 20-30-х РОКІВ ХХ ст.

У статті розглядаються метафори у їх конструктивних взаємозв'язках і смислотворчих функціях, що виявляються в межах ідіостилію. Дослідження ідіостилію авторів, штучно вилучених із історії української літератури, є одним із провідних завдань сучасної лінгвопоетики. Виявлено риси метафорики західноукраїнських письменників, досліджено особливості індивідуально-авторської реалізації традиційних образів із метафоричною і символічною семантикою. Уточнюються теоретичні положення щодо мовної, концептуальної картин світу.

Ключові слова: ідіостиль, мовна картина світу, концептуальна картина світу, метафора, символ, народнопоетичний символ, метафорична картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Когнітивний підхід до вивчення мови стає сьогодні надзвичайно популярним і перспективним. Вченим-лінгвістам стало зрозуміло, що мова людини є значно біль-

ша і глибша, ніж її орфоепічна, лексико-семантична, синтаксична системи. Мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить. Завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому [1].

Образ світу, втілений в мові, відповідає поняттю «мовна картина світу» (за термінологією американських когнітивістів – «концептуалізація світу, вміщена в мові»). Початки тези про мовну картину світу належать В.Гумбольдту, який стверджував, що в «кожній природній мові є характерний тільки для неї огляд світу». «Всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [4].

Одним із пріоритетних напрямків сучасної лінгвістики є дослідження в руслі когнітивної парадигми. Зокрема, особлива увага приділяється дослідженню мовної картини світу, яка тісно пов'язана з метафорою як одним із засобів її створення. Вивчення метафори є актуальним, оскільки вона стосується людини і мови, а саме: відображає взаємообумовленість мислення з особливостями мовної реалізації. Виникає необхідність дослідження концептуальної метафори як когнітивного процесу, який відображає і формує нові поняття і без якого неможливе одержання нового знання [5, 17-21].

Актуальність дослідження метафор і символів як структурно-семантичних явищ та засобів пізнання і вербалізованого освоєння світу визначається тим, що вони, по-перше, особливо виразно маніфестують процеси, характерні для відповідного етапу розвитку художньої мови; по-друге, характеризують особливості взаємодії колективного й індивідуального у сфері культури взагалі та її окремих концептуалізованих виявів зокрема; по-третє, відбивають специфіку індивідуального світобачення та його реалізацію у художньо-естетичних формах. Когнітивне дослідження метафоричних моделей у текстах пов'язане з необхідністю продовження детального вивчення закономірностей метафоричного моделювання в художньому дискурсі, з важливістю вивчення метафоричного моделювання як істотного аспекту ідіостилу письменника.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Сучасні уявлення про мовну картину світу у викладі Ю.Д.Апресяна виглядають таким чином. Кожна мова віддзеркалює певний спосіб сприйняття та концептуалізації світу. Відображені в ній значення створюють цілісну систему поглядів, свого роду певну колективну філософію, яка стає обов'язковою для всіх

носії мови. Властивий певній мові спосіб концептуалізації дійсності – частково універсальний, частково національно специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ по-різному, крізь призму своїх мов [3, 43].

Теоретичне обґрунтування проблеми сприйняття світу у формі мовної картини світу дає Б.О.Серебреніков у роботі «Роль людського чинника в мові. Мова і картина світу». Її автор бачить концептуальну модель світу більшою за мовну. Картина світу – це те, яким малює світ людина в своїй уяві, – феномен більш складний, ніж мовна картина світу [7].

Г.А.Уфимцева, російський мовознавець, зазначає, що концептуальна модель світу містить інформацію, подану в поняттях, а в основі мовної моделі світу лежать знання, закріплені в семантичних категоріях, складених зі слів і словосполучень, по-різному структурованих у межах певного поля тієї чи іншої конкретної мови. Основою вербальної, мовної картини світу є репрезентація загальної картини світу за допомогою мови (за Серебряніковим) [7].

Т.Г.Нікітіна розуміє під концептуальною картиною світу не лише систему основних логічних категорій, які є універсальними. На «нижніх поверхах» концептуальної картини світу неодмінно, на її думку, знайдуть відбиття національні особливості світовідчуття, світосприймання і світорозуміння [7].

Дослідники мовної картини світу наголошують на таких її особливостях: кожен народ має певні відмінності у своїй мовній картині світу. Мовна картина світу є вторинною за своєю природою, антропоморфною за спрямованістю. В.М.Телія уявляє мовну картину світу як інформацію, розсіяну по всьому концептуальному каркасу й пов'язану з формуванням самих понять за допомогою маніпулювання мовними значеннями. Науковець відзначає, що мовна картина світу не має чітких меж, тому її місце щодо концептуальної моделі світу не може бути визначене як периферія [8].

Кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довілля, стаючи мовленнєвим виявом того чи іншого фрагмента. Та оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, то мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. У результаті останній функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт.

Мета статті: з'ясувати місце і роль метафори у творах західноукраїнських прозаїків 20-30-х років ХХ століття; охарактеризувати індиві-

дуально-авторські образні паралелі як конституенти структурно-семантичної організації художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Теорія когнітивної лінгвістики (М. Джонсон, Дж. Лакофф, Же. Фоконьє, Н.Д. Арутюнова, І.М. Кобозева, Е.С. Кубрякова, А.П. Чудінов й ін.) розглядає метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структуризації, оцінки і пояснення світу. Людина не тільки виражає свої думки за допомогою метафор, використовуючи їх для прикраси свого стилю, але і мислить метафорами, пізнає за допомогою метафор той світ, в якому живе, а також прагне відтворити мовну картину епохи [10, 57].

За словами З.Д.Попової, якщо в нашій свідомості інформація міститься у концептах, то в мові вона закодована за допомогою метафор. Адже, «описання минулого, того, що безповоротно минуло з наших відчуттів, – взагалі уявлення про світ, – метафоричні» [6, 20]. Низка універсальних когнітивних схем відображається в одиницях природної мови і, зокрема, в метафорах, оскільки «кожна метафора – це маленька деталь, малопомітне скельце у величезній мозаїці, але цей образ – це реалізація наявних у суспільній свідомості моделей. Метафоричне дзеркало відображає не реальний стан дій, а його сприйняття у національній свідомості» [6, 211]. Відповідно, в метафорі містяться знання про світ. При спробі інтерпретувати мовну картину світу образи того чи іншого поняття, що містяться в метафорі, ніби «пропускаються» через мовний матеріал, створюючи окремі метафоричні поля, даючи підґрунтя для нового різновиду мислення, в основі якого лежать когнітивні процеси концептуалізації. Саме метафорична концептуалізація дозволяє осмислити одну галузь знання крізь призму іншої. Така здатність концептуальної метафори дає підставу виділити в системі світів ще одну її складову – метафоричну картину світу. Доцільність її виокремлення Н.В.Чендей пояснює тим, що за аналогією до мовної і концептуальної картин світу термін «метафорична картина світу» вміщує інформацію про складну структуру багатосмислових значень, які завдяки своїй метафоричній природі гармонійно поєднуються [9].

Основною структурою в індивідуальному художньому тексті є авторська модель світу. Індивідуальний стиль письменника висвітлюється через такі поняття, як «індивідуальна свідомість», «світобачення письменника», «мовна картина світу», «декодування художнього тексту», «антропоцентричність». Антропоцентрична природа художнього дискурсу зумовлює його використання для моделювання мовної особистості. Індивідуальна художньо-мовна картина світу є особливістю естетичного осягнення дійсності. Її феномен визначається взаємодією кількох

чинників: з одного боку, виокремлення стильової домінанти художнього тексту, з іншого – вона виростає з національної мови і її словника, що відбиває народнопоетичне осягнення людиною світу і формується під впливом традицій художнього мовлення з його естетичною настановою, співвідношенням між ідіостилем письменника і нормами загальнонародної мови, стильової концепції епохи. Тому, аналізуючи мовотворчість письменника, зважаємо на суб'єктивні й об'єктивні чинники її формування.

Особливості мовної картини світу західноукраїнських письменників періоду 20-30-х років ХХ століття полягають у майже язичницькому оживленні природних явищ. Цьому складнику відповідають метафори на позначення астральної моделі світу. Серед них метафори із компонентом *зірка*. Конструюючи власний образ *зірки*, автори спираються на архаїчні міфологічні погляди предків, звертаються до традиційних образних паралелей, скориставшись досвідом митців-попередників, активно вживають схеми перенесення, популярні серед представників символістської течії. З образом *зірка* текстуально контактують метафори: у М.Черемшини – *зорі примружились від стиду*, у Б.Лепкого – *зоря не заглянула на таке беззаконня та не розказала в небі, зірка борикалася з грубою дощовою хмарою*, у В.Стефаніка – *зорі насміхаються*.

Метафори із солярним компонентом, безперечно, належать до домінант ідіостилу авторів. Небесні світила та явища не статичні у тексті, вони не утворюють ситуативного фону, а виступають активною діючою силою, здатною впливати на почуття, символізувати соціальні процеси.

Звертаючись до образу *сонця*, письменники наголошують на його ролі не лише сонячного світла. Це – джерело, яке наповнює світлом, радістю, надією людську душу й життя. Це основа всього, що діється на земній кулі, це життя, яке існує тільки завдяки його енергії. У метафорах образ сонця набуває композиційної функції, смислового й емоційного значення: *Вдосвіта сонце розсипало рясні, яскраві коси* (М.Яцків), *Сонце викупалося у ріці й сіло собі на смечині* (М.Черемшина), *Сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем, Сонце... бігало по шафах, по скринях...* (Б.Лепкий), *сонце чепурило розливним золотом свого світла всю природу* (О.Турянський).

Західноукраїнські прозаїки вдаються до використання таких образних паралелей, в яких *сонце* порівнюється з людиною, рослиною, дзеркалом. Наприклад, інтерпретацію архетипної моделі перенесення «сонце – дзеркало» спостерігаємо у Б.Лепкого: *сонце вилискувалося, як зеркало срібне*.

У метафоричній картині світу західноукраїнських письменників концепт *небо* – психологізований образ, що впливає на розвиток подій твору, настроїв героїв і в порівнянні із загальнономовними значеннями набуває у художньому творі індивідуально-авторських прирощень: *небо стогне, небо позіхає* (М.Черемшина), *небо заплакало* (І.Филипович), *небо не злякалось, небо нахилилось дуже низько над землею, примостилось на верховіттях, небо кам'яніє і мідяно та холодно дивиться на землю* (О.Турянський). Такі метафори стають епіцентром у розвитку подій, картин природи, побуту, образів героїв. *Небо* створює своєрідний фон простору, часу. У порівнянні з даними словників (Небо 1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола. 2. За релігійними уявленнями – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай (СУМ, 5, 340), у мові західноукраїнських авторів *небо* розвинуло контекстуальні значення, які розширили загальнономовну семантику.

Спостереження над природою сповнені мистецької вишуканості, справжніх відкриттів, що можуть сприйматися як окремі мініатюри. Вони допомагають краще зрозуміти глибоке інтуїтивне проникнення письменників в таїну живого і прекрасного. В описах природи західноукраїнські майстри слова найчастіше використовували прийом контрасту (моря і неба, неживого й живого, сонця й темряви і т.д.), персоніфікацію, метафору та ін. Несподівані тропи, ракурси створюють яскраві образи, що запам'ятовуються. Небесні світила та явища не статичні у тексті, вони не утворюють ситуативного фону, а виступають активною діючою силою, здатною впливати на почуття, символізувати соціальні процеси.

У творах західноукраїнських прозаїків зустрічаємо оригінальні метафори з ключовими словами *хмари, гори, ріки*. У М.Черемшини – *верхи гір примружували під сонцем свої великі очі, гори молилися над селом, шепоче ліс молитву над мерцями, ліси похитали головами*, в О.Турянського – *чорні хмари закрили задрісно сонце*, у В.Стефаніка – *сірі хмари закаменіли*. Використання їх є результатом когнітивно-мовної діяльності людини, на якій позначаються особливості світосприйняття та культурного середовища. Насамперед це проявляється у засобах передачі синтагматичного та асоціативного потенціалу мовних одиниць, що залучаються у процес метафоризації.

Метафорична картина світу західноукраїнських авторів не мислиться без ключового слова *ліс*. *Ліс* – це життя, доля західноукраїнського краю, він оточував людину з раннього дитинства і до смерті. Це щось живе, життєдайне, без чого не можна уявити долю людини тих країв. Наприклад, у М.Черемшини – *шепоче ліс молитву над мерцями*, в

О.Турянського – *ліс перестав мовчати, перехоплював людські дикі крики, верески, прокльони*, у Б.Лепкого – *ліс... приглядався у ставі, купав свої голови*, у М.Яцкова – *ліс снував свої казки і стелив тугу на село*. Багатомірність і функціонально-семантична значимість слова *ліс* підсилюється тим, що в творчості письменників це саме той образ, завдяки якому письменники відтворювали людські настрої.

Образ *душі* є визначальним для розуміння особливостей української духовності. Характерною рисою естетики образу душі є тенденція до матеріалізації, опредмечення духовних субстанцій. Типовий прийом образотворення – символічне ураження душі: *душа болить, душа замерзла*. За образом *душа* закріплюється здатність на духовному рівні сприймати нематеріальні субстанції: інформацію, почуття, унаслідок чого виникають бінарми *душа питається, душа хвилюється*. Відповідно, *душа* може бути «адресатом» почуттів, емоцій, іншої важливої інформації.

Ключовими словами як опорними елементами окремих метафоричних утворень виступають *скрипка, хата, вікно, дзвіниця*. У композиційному розгортанні оповіді ці слова служать основою для багатоаспектної інтенсифікації образів. Наприклад, в О.Турянського – *визирають білі лиця хат, дзвіниця стогне, хитається*; у Б.Лепкого – *вікна зиркали, цікаво дивилися*; у В.Стефаніка – *вікна посліпли, а дзвони заніміли*; у М.Черемшини – *хата моргала; скрипки зойкнули; вікна хмурилися*. Отже, суттєвою ознакою цих слів як наскрізних компонентів творчості західноукраїнських письменників є те, що в семантичній структурі більшості з них у межах асоціативно-смыслового поля чітко простежується об'ємне художньо-образне підтекстове значення. Ці слова стають семантично багатомірними, переважно символічними.

У творах письменників 20–30-х років ХХ ст. спостерігаємо якісно новий рівень метафоричного освоєння реалій світу, зміну оцінної шкали щодо традиційних образних координат, які визначають національний світогляд та світовідчуття українців, формування нового типу метафор, у яких відображено модерністське сприйняття світу західноукраїнськими прозаїками.

Висновки. У художньому творі письменник, освоюючи загальномовні ресурси, встановлює нові ієрархічні асоціативно-смыслові зв'язки відповідно до задуму, естетичного ідеалу і художніх закономірностей. У результаті звична семантика слова збагачується новими контекстуальними відтінками. У творчості західноукраїнських письменників склалася певна система метафоричного словоутворення, яка зумовлена такими різномірними явищами, як пережиті драматичні ситуації, цивільна позиція, письменницьке кредо, творчий метод, філософські переконання авторів. Більшість авторів забороняє собі спрощення явищ дійсності,

утверджує складність відтворення реалій, звертаючись до метафори як способу осмислення дійсності, в якій взаємодіють традиції і новаторство, архетипне і сучасне, усталені та індивідуальні авторські образи. Різноманітні засоби вираження метафори у творах західноукраїнських прозаїків характеризують її здатність проникати в різні семантичні рівні мовної системи і розкривають найважливішу ознаку метафори – бути показником еволюційних змін, яких зазнають мовна та концептуальна картини світу, які у свідомості людини становлять когнітивну єдність.

1. Алисова Т.Б. Ономастологический подход при сопоставительном изучении лексико-семантических структур двух языков / Т.Б. Алисова // Серия «Филологическая». – 2005. – №3. – С. 46-50.

2. Апресян Ю.Д. Эмоциональная система. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37-65.

3. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М., 1981. – 368 с.

4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. / В. Гумбольдт – М. Прогресс, 1985. – 452 с.

5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. / Ю.Н Караулов – М.: Наука, 1987. – 261 с.

6. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / Попова З.Д., Стернин И.А.. – Воронеж, 1999. – 234 с.

7. Серебренников Б.А. К проблеме «язык и мышление» (всегда ли мышление вербально?) / Б.А. Серебренников // Сравнительное лингвистическое языкознание. – 1977. – № 1. – С. 9-17.

8. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. / В.Н. Телия – М.: Шк. «Яз. рус. культуры», 1996. – 284 с.

9. Чендей Н. В. Метафорична картина світу та її місце у системі світів / Н. В. Чендей // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – 2007. – № 110.

10. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: Монография. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т. , 2003. – 248 с.

Metaphors in their constructive interrelations and semantic forming functions, which are revealed within idiostyle and reflect specific character of artistic image of the writer's world have been studied in this article. The study of the author's idiostyle, which was artificially excluded from the Ukrainian Literature, is one of the main tasks of the linguistic poetics. The specific character of the author's metaphors as well as the peculiarities of individual author's realization of traditional images with metaphoric and symbolic semantics have been studied. The theoretical statements regarding language, conceptual picture of the world have been studied in this thesis.

Key words: *idiostyle, language picture of the world, conceptual picture of the world, metaphor, symbol, image, archetypic symbol, metaphorical picture of the world.*